

AITANA GUIA

Emmurallem-nos!

Una onada nativista amenaça les democràcies liberals multiculturals

Si el Maig del 1968 els estudiants francesos pintaven «la imaginació al poder» i «sigues realista, demana l'impossible» als murs de París, cinquanta anys després, l'eslògan més divulgat és el del partit d'extrema dreta Front Nacional: «França per als francesos». Cinquanta anys donen per a molt. Però per a tant?

Stephen Castles i Mark J. Miller argumentaren el 1993 que la història contemporània hauria de ser entesa com una «era de migracions». En el període anterior a la Segona Guerra Mundial, les migracions foren provocades pel colonialisme i l'esclavisme primer, i per la gran fugida de treballadors pobres europeus al «nou món» després. En el període de la postguerra, els fluxos migratoris esdevenen multipolars i amb una composició diversa. Mentre que les migracions laborals continuen, i es feminitzen, les migracions forçades degudes a l'esclavisme i al colonialisme es converteixen en fluxos de refugiats relacionats amb la Guerra Freda i les guerres per la descolonització.

Si mirem com ha canviat la mobilitat humana en els darrers 50 anys, podem distingir-hi tres fases: la primera, del Maig del 1968 a la caiguda del Mur de Berlín en 1989. La segona, del 1989 a la recessió econòmica del 2008. I la tercera, del 2008 fins al present. En aquest article, argumente que la major part de les democràcies

Aitana Guia (València, 1974), llicenciada en Dret i en Història per la Universitat de València, és professora d'Història Moderna d'Europa a la Califòrnia State University, Fullerton. Entre 2015 i 2016 fou Max Weber Fellow a l'Institut Europeu de Florència, on va treballar sobre ciutadania i migració. S'ha especialitzat en història social i política de les migracions a l'Europa de postguerra, nacionalisme i islam a Europa. La seua tesi de doctorat, *The Muslim Struggle for Civil Rights in Spain: Promoting Democracy through Migrant Engagement, 1985-2019* fou publicada el 2014 per Sussex Academic Press

liberals occidentals han entrat en una fase nativista que amenaça tant les proteccions legals a refugiats i migrants fruit de la barbàrie de la Segona Guerra Mundial com la cohesió social i els drets fonamentals en les seues societats.

La primera fase, del 1968 al 1989, comprèn les grans migracions econòmiques promogudes pel miracle econòmic de la postguerra europea, les darreres onades de migracions postcoloniales, degudes a les guerres en el Sud-est asiàtic i el continent africà, les onades de persones desplaçades per conflictes subsidiaris (*proxy wars* en anglès) alimentats per la Guerra Freda, per exemple a l'Amèrica del Sud i Central, i les onades de dissidents que escapaven il·legalment dels diversos països de l'òrbita comunista. Segons la ideologia que forçava la fugida, les persones refugiades trobaven una recepció més o menys càlida. Els dissidents del comunisme que aconseguien burlar el teló d'acer o els cubans que nedaven més ràpid que els taurons al mar Carib i arribaven a Miami, eren rebuts amb els braços oberts per un Occident que els veia com a peons en la seua lluita ideològica contra el comunisme. Cada dissident o refugiat, especialment si era una persona de renom, era una confirmació de les bondats del capitalisme i de la democràcia liberal i de la naturalesa tirànica dels sistemes comunistes. Per contra, les persones refugiades que escapaven de les dictadures del Con Sud o les de l'Amèrica central que fugien de les guerrilles anticomunistes finançades pels Estats Units d'Amèrica, no eren benvingudes. Si bé no tots els refugiats durant la Guerra Freda eren iguals, el sistema legal i humanitari fomentat per l'Organització de les Nacions Unides en el període de la postguerra, la Declaració Universal dels Drets Humans del 1948, la darrera Convenció de Ginebra del 1950, la Convenció sobre l'Estatut dels Refugiats del 1951 i els protocols del 1967 formaren un entramat de protecció legal que nugava els estats signataris i oferia una certa protecció a les persones refugiades independentment de les seues característiques ideològiques. Tanmateix, la caiguda del Mur de Berlín canviaria les coses.

Si bé en aquesta fase, les persones dissidents de l'òrbita comunista eren normalment ben rebudes a les democràcies occidentals, les migracions econòmiques, que en molts casos, com ara França o Gran Bretanya, provenien majoritàriament de les colònies o de les colònies recentment independitzades, rebien només una tèbia acollida. És el que el dramaturg i escriptor suís Max Frisch va resumir amb la seua frase cèlebre, inclosa en l'assaig *Öffentlichkeit als Partner*: «Vam demanar treballadors, però van venir persones». Els programes de treballadors convidats, o *Gastarbeiter*, foren dissenyats per importar mà d'obra barata i temporal vers els països en reconstrucció i expansió econòmica. Inicialment, els governs de França, Bèlgica, Holanda, Alemanya Occidental i Suïssa reclutaren treballadors i treballadores de la perifèria europea, Espanya, Portugal, Itàlia, Grècia i Iugoslàvia, però les

necessitats eren més grans que l'oferta, i ràpidament Alemanya va incloure Turquia com a major proveïdor i França, Holanda i Bèlgica van baixar al Nord d'Àfrica per cercar-hi treballadors.

La demanda era tan gran que els programes oficials de treballadors convidats no donaven l'abast i milions de persones van immigrar de forma irregular. Precisament pel fet que la demanda no va baixar fins la Crisi del Petroli del 1973-74, que marca la fi del període del miracle econòmic, els programes temporals d'importació de mà d'obra no van funcionar com s'havia previst. Molts treballadors estrangers van començar a quedar-se, en comptes de retornar als països d'origen després de dos anys. Mark Mazower ens recorda a *Dark Continent* (1999: 326) que 2,6 milions de persones a la República Federal d'Alemanya (RFA), un 4% de la població total, eren d'origen turc el 1973. I quan els països que havien organitzat els programes d'importació de mà d'obra els cancel·laren precipitadament per la crisi econòmica del 1973-74 i intentaren convèncer els treballadors convidats de tornar als seus països, se'n adonaren que aquests s'hi havien instal·lat, havien creat famílies als països d'acollida, tenien xicalla a les escoles i no pensaven marxar. Aquests milions de persones que se suposava que no havien de ser-hi i que, per consegüent, cap autoritat local, provincial, o estatal no havia previst les seues necessitats socials, culturals, educatives, o laborals, han creat les famoses *banlieus* franceses, zones de degradació socioeconòmica i marginació social de difícil inclusió en la resta de la societat.

Estava l'Europa Occidental de postguerra preparada per a l'arribada d'aquesta diversitat migratòria? Si bé les expressions col·lectives d'hostilitat violenta contra migrants, minories i refugiats van créixer notablement en el període de postguerra per la vergonya d'haver comès (o col·laborat en) l'Holocaust jueu i l'eliminació d'altres grups minoritaris, cap als anys setanta l'hostilitat envers minories tornava a prendre cos. Era una hostilitat que tenia un brou de cultiu actiu en la mateixa cultura europea. «Prohibida l'entrada a gossos i a italians», es llegia als parcs públics a Suïssa. «Ni negres, ni irlandesos, ni gossos», es podia llegir als hostals a la Gran Bretanya (Mazower, 1999: 323). Aquesta hostilitat, barrejada amb l'odi colonial, va induir Jean Marie Le Pen, veterà de la Legió Estrangera francesa amb experiència a Indoxina i al Canal de Suez, dues de les derrotes més humiliants per a França en la postguerra, a fundar el 1972 el Front Nacional, un partit nacionalista, antisemita, islamòfob i xenòfob. A altres països com Àustria o Dinamarca també apareixen partits de caire similar, els Partits del Poble o els Partits per la Llibertat. Si bé cap d'aquests partits obté percentatges significatius de vot en aquest període, la seua influència consisteix a normalitzar discursos antiimmigració de gran ressonància en un moment de crisi econòmica com la Crisi del Petroli.

La segona fase, del 1989 al 2008, es caracteritza per ser un període de creixement econòmic en un ambient d'arrogància ideològica. Francis Fukuyama va etiquetar aquest període de capitalisme triomfant com «la fi de la història». La destrucció del Mur de Berlín el 1989 suposadament representava l'inici de la destrucció de tota la resta de murs que frenaven la llibertat humana. A Europa, un cop el teló d'acer i el Mur de Berlín desapareixen, l'únic mur que hi restava dempeus era del de Nicòsia, la capital de Xipre, que dividia el Xipre grec del turc. Un mur que la Unió Europea (UE) esperava poder suprimir amb l'ingrés de l'illa a la Unió i la possible, però mai permesa, entrada de Turquia a la UE. L'abolició simbòlica dels murs ideològics, però, va trobar una limitació pragmàtica en els murs nacionalistes. El mur de Nicòsia no va caure i el Río Grande continua la seua tasca històrica de separar l'Amèrica rica i relativament estable de la inestable i pobra.

La lògica d'abolir fronteres té en aquesta fase el seu exemple més clar en els acords de Schengen del 1995 entre els països membres de la UE. L'abolició de les fronteres internes i el lliure moviment dels ciutadans europeus comporta el reforçament de les fronteres exteriors i la creació del que s'ha anomenat popularment l'Europa fortalesa. Les fronteres nacionals europees no han desaparegut, sinó que s'han transferit a la perifèria de la UE. I la creació de FRONTEX, l'agència europea de protecció de fronteres, la militarització de les fronteres entre Ceuta i Melilla i el Marroc, els acords financers amb les autoritats líbies, senegaleses, mauritanes o turques perquè vigilen i eviten el pas de migrants i refugiats que es dirigeixen a la UE, mostren que l'abolició de murs en un món de desigualtats creixents no és més que un miratge.

La desaparició de la Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques acabà amb la Guerra Freda, però no suposà l'eliminació de la lògica maniquea del nosaltres contra ells. El politòleg Samuel Huntington es va apressar a buscar enemics alternatius amb la teoria del «xoc de civilitzacions». Si la lluita ja no era entre capitalisme i comunisme, democràcia liberal versus autoritarisme comunista, els nous enemics del món anglosaxó esdevenen l'islamisme (i també l'islam) i les cultures no anglosaxones (per exemple els hispans als Estats Units). Els atemptats terroristes a les Torres Bessones de Nova York de l'11 de setembre del 2001 van donar un impuls imprescindible a la teoria del xoc entre les democràcies liberals i l'islamisme. I la resposta dels Estats Units liderats per l'administració del president George W. Bush buscava encendre la flama d'una nova i permanent Guerra contra el Terror (*War on Terror*). Si la major part dels líders mundials van entendre l'atac contra l'Afganistan per destruir l'organització responsable dels atacs de l'11 de setembre, Al Qaeda, la major part dels països van rebutjar l'atac a l'Iraq de Saddam Hussein el 2003 de la *Coalition of the Willing* [la Coalició de Voluntaris], entre ells l'Espanya del president conservador

del PP José María Aznar. Aquestes dues guerres van fomentar l'antagonisme entre Occident i el món islàmic i van alimentar les flames d'atacs terroristes subsegüents a Indonèsia, Espanya, Gran Bretanya, Pakistan, Índia, Nigèria, Afganistan, Iraq, etc.

La globalització financera i econòmica comporta en aquesta fase una divisió del treball i de les oportunitats vitals que alimenta la mobilitat humana en condicions precàries, i alhora en depèn. La mobilitat en aquesta fase vers els països enriquits i els nous focus econòmics als països productors de petroli és primàriament econòmica i majoritàriament irregular i sense dret a la ciutadania. Milions de residents viuen en països on no tenen accés a drets polítics i socials. En la majoria de democràcies liberals, els migrants irregulars poden accedir a la residència en condicions cada dia més difícils, però als països del Golf Pèrsic, els migrants estan condemnats a una estrangeria perpètua, perquè tenen vedada qualsevol via d'accés a la ciutadania.

És en aquesta fase que partits, discursos, i agressions contra refugiats, immigrants i minories emergeixen amb força. El 1992, un incendi provocat per neonazis a la ciutat alemanya de Mölln va matar tres persones i en va ferir nou més, totes d'origen turc. Era el primer atac mortal a minories d'ençà de la caiguda del Tercer Reich i va obrir una ferida molt profunda que no s'ha tancat. Des d'aleshores, quasi 200 persones han mort a mans de neonazis. Tanmateix, la violència al carrer només és la cara més visible d'una xenofòbia creixent. Els partits de dreta radical xenòfoba, que no havien passat del 20% de l'electorat a la fase anterior, continuen augmentant el seu percentatge de vot en cada cop més països, com ara Holanda, Dinamarca, Bèlgica i França.

La fi de la Guerra Freda també té conseqüències clares per al sistema de protecció humanitària internacional. La lògica de la dissidència ideològica perd força i erosiona la voluntat de molts països d'acceptar els refugiats del bloc oposat. Els Estats Units mantenen les portes obertes als dissidents cubans, però les tanquen cada cop més a la resta de refugiats i migrants llatinoamericans. Alemanya manté la tradició de refugi iniciada en la postguerra, quan 13 milions de persones d'ètnia alemanya foren expulsades de l'Europa de l'Est i acollides a la RFA, amb els refugiats de les guerres civils de l'ex-Iugoslàvia. Alemanya, però, també dona suport al projecte de l'Europa fortlesa i intenta minimitzar els sol·licitants de refugi que li arriben amb els Acords de Dublín, que requereixen que els sol·licitants de refugi el demanen al primer país segur que toquen en la Unió Europea. És a dir, més probablement ho faran en la perifèria, en països sense tants recursos i amb quotes d'acceptació menors. L'efecte de la desaparició dels camps ideològics de la Guerra Freda en el sistema de protecció humanitària internacional ha estat que els països veïns als conflictes armats es veuen forçats a acollir, normalment en condicions

molt precàries, milions de refugiats i els països més llunyans i enriquits creen murs i barreres per impedir l'arribada de refugiats i migrants. Si aquesta dinàmica ja era palesa durant la segona fase, en el tercer i actual període s'incrementen les seues tendències més restrictives.

La tercera fase va de la recessió econòmica del 2008 fins al present i la podem resumir amb el títol d'aquest article: «Emmuralllem-nos!» D'ençà del 2008, l'augment de l'atur, especialment entre els més joves, la massiva onada de desnonaments, la pèrdua d'estalvis i d'optimisme en la capacitat de l'Estat del Benestar per a proveir condicions bàsiques per la dignitat humana en un context de capitalisme neoliberal globalitzat, ha afavorit la normalització i acceptació del nativisme a la majoria de democràcies liberals. El nativisme no és nou. Països com el Canadà, els Estats Units d'Amèrica, Austràlia o Sud-àfrica han experimentat onades nativistes al llarg de la seua història contemporània. El nativisme és un concepte de difícil definició. L'he caracteritzat a «The Concept of Nativism and Anti-Immigrant Sentiments in Europe» com un concepte de segon ordre, d'aquells que no funcionen de forma universal, sinó que la seua aplicació requereix unes condicions particulars.

El nativisme és una construcció particular de nacionalisme que apareix en condicions de diversitat cultural (normalment produïda per migracions). Consisteix en què un grup determinat, normalment majoritari, però no necessàriament, per exemple els afrikaners a Sud-àfrica, reivindica per a si mateix la condició de grup nadiu que representa l'essència fonamental de la nació, per la qual cosa aquest grup veu les seues necessitats, exigències i posicions com superiors a les d'altres grups amb els quals comparteix territori. Com explica John Higham a *Strangers in the Land: Patterns of American Nativism, 1860-1925*, els WASP [*white, anglo-saxon, protestant*: blancs, anglosaxons i protestants] als Estats Units s'han autoproclamat com el grup que representa l'essència del país. En el segle XIX, el nativisme estatunidenc era bàsicament racista (contra la minoria negra), anticatòlic i antiradical, incloent-hi totes les famílies del socialisme i anarquisme europeus). També era antisemita, tant com a categoria religiosa com ètnica, però aquesta no era una de les seues tres característiques més importants. Òbviament, els WASP no són el grup nadiu als Estats Units. Però per al nativisme no cal ser el grup originari, només cal presentar-se com a tal, com el grup fundador de la nació o l'únic que en representa l'essència. El nativisme als Estats Units és un fenomen recurrent. La narrativa del president Donald Trump de *Make America Great Again* [Retornem la grandesa als Estats Units] és una actualització del mateix fenomen. Els catòlics irlandesos i italians del segle XIX són avui els mexicans i hispans, el racisme d'antany contra la minoria negra americana continua vigent

i l'antiradicalisme s'ha metamorfosat en islamofòbia. L'amenaça radical i comunista de períodes anteriors en l'imaginari nativista té el seu equivalent actual en l'islamisme (i l'islam).

Europa, sense tanta experiència en onades nativistes, però amb una experiència igual o superior quant a racisme, genocidi i eliminació de minories, va pel mateix camí. L'augment i normalització de posicions xenòfobes i contràries a la legalitat internacional (denegació d'entrada i retorn immediat de sol·licitants de refugi) és alarmant. La dreta radical nativista que proclama coses com ara «els italians, primer» o «França per als francesos», ja governa en coalició a Itàlia, Àustria, Polònia i Hongria i dona suport a governs conservadors a Dinamarca i Noruega. Amb l'excepció d'Espanya i Portugal, la dreta radical xenòfoba està fortament implantada en la resta d'Europa. Les conseqüències són clares: no existeixen vies legals per a immigrar a Europa, un continent que envelleix a ulls veients, les contínues entrades irregulars generen grups nodrits de persones que malviuen llargues temporades sense drets socials en els marges de la societat, i els prejudicis contra els immigrants creixen, la qual cosa tanca i alimenta aquest cercle viciós: fa políticament difícil crear vies legals per immigrar alhora que dificulta la regularització de les entrades irregulars i promou el control fronterer a costa dels drets humans i el dret internacional humanitari.

L'onada nativista a Europa i els Estats Units, manifestada en la incapacitat dels membres de la Unió Europea de repartir-se quotes de refugiats i d'acordar una política humanitària al Mediterrani que evite l'ofegament de persones i les polítiques de Trump de rebaixar la quota de refugiats anual i implementar una política de tolerància zero a la frontera, han suposat que gran part dels refugiats i persones amb necessitat de protecció internacional acaben en els països veïns i pobres. Per exemple, dels més de sis milions de refugiats siris reconeguts per les Nacions Unides, més de la meitat són a Turquia, més d'un terç al Líban, seguit per Jordània i Alemanya amb un nombre similar d'acceptacions oficials (Jordània probablement duplica aquest nombre).

El cost del nativisme és gran i no tan sols per als migrants o sol·licitants de refugi. El nativisme fagocita la unitat política del país que es deixa seduir pel seu cant de sirena. Si mirem per exemple la política de tolerància zero de Trump, veiem que ataca diverses vaques sagrades del nacionalisme estatunidenc. Primer, la inviolabilitat de l'exèrcit. Trump ja ha començat a deportar familiars de veterans, que fins ara havien estat considerats de baixa prioritat per les administracions precedents. Trump ha intentant també eliminar la via cap a la ciutadania a què persones indocumentades o estrangers podien accedir en enrolar-se a l'exèrcit. Aquesta segona mesura, però, l'exèrcit mateix l'ha aturada. Atacar les persones que servei-

xen a l'exèrcit, una força voluntària descomunal que contínuament necessita reforçaments, pot convertir-se en un greu error a mitjà termini. Trump també ha atacat el mateix somni americà en intentar eliminar el programa de protecció dels *dreamers*, immigrants indocumentats que arribaren al país quan eren menors, han crescut tota la vida als Estats Units, no tenen antecedents penals i estan estudiant a les universitats. I, finalment, ha socavat la institució de la família, en intentar separar menors d'edat dels seus pares a la frontera i tractant els menors com si foren menors no acompanyats, deportant en molts casos els pares i creant un caos legal, policial i moral sense precedents.

El nativisme reforça una part d'un determinat grup, els blancs italians o els anglosaxons nord-americans, que suposadament parla pel tot, però això només és un miratge temporal. En societats de facto multiculturals com la nord-americana, la britànica, o les europees occidentals, les polítiques antiimmigratòries, antirefugiats, i antiminories són una recepta per a l'augment dels conflictes socials, l'erosió dels drets humans i de les polítiques en favor de la igualtat i la dignitat de ciutadans i *denidans* (residents de llarga durada sense ciutadania o sense estatus reconegut). Als Estats Units, el nativisme reapareix i desapareix de forma cíclica. Durant la major part de la seua història contemporània, el nativisme ha estat l'excepció en una dinàmica d'immigració liberal, però això podria canviar si, com sembla ser el cas, el nativisme ve acompanyat pel populisme i una fam creixent de solucions autoritàries i simples a problemes complexos. I Europa, mal recuperada del seu passat colonial i genocida, també es mostra assedegada i desitjosa de beure d'aquest còctel explosiu. ☺

REFERÈNCIES

- CASTLES, Stephen; Mark MILLER (1993): *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*, Nova York, Guilford Press.
- FRISCH, Max (1967): *The Public as a Partner [Öffentlichkeit als Partner]*, Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- FUKUYAMA, Francis (1992): *The End of History and the Last Man*, Nova York, Free Press.
- GUIA, Aitana (2016): «The Concept of Nativism and Anti-Immigrant Sentiments in Europe», European University Institute Max Weber Program Working Paper, EUI MWP 2016/20.
- HUNTINGTON, Samuel (1989): *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order*, Nova York, Simon & Schuster.
- MAZOWER, Mark (1999): *Dark Continent: Europe's Twentieth Century*, Nova York, A. A. Knopf (distributed by Random House).